

Om arkitekturkritik

av Eva Eriksson

Eva Eriksson,
Stockholm.

I dessa reflexioner över arkitekturkritik i allmänhet och över dess villkor i Sverige förmedlar författaren erfarenheter från tjugo års verksamhet som arkitekturkritiker, framför allt i *Dagens Nyheter* och tidskriften *Arkitektur*.

ARKITEKTURKRITIK ÄR SVÅRT. I allt som byggs finns ju så många skikt, så många aspekter och så många förklaringar till varför det blivit som det blivit. Och så många grunder på vilka ett värdeomdöme kan baseras. Arkitektens räckvidd är också stor. Den handlar om allt från det enskilda rummet i det lilla huset till samhällets hela infrastruktur. Arkitektur är alltid invävt i ett sammanhang, rumsligt och historiskt. En enkel tillbyggnad till ett gammalt hus i en stad, kan implicera arkitektens hela teori och historia. För att riktigt kunna bedöma arkitektens arbete, måste man känna dess förutsättningar i kommunal beslutsgång, i ekonomi och planlagstiftning, man måste känna och förstå husets funktion. Om ett långvårds-sjukhus är bra eller dåligt beror ju på hur huset svarar mot de sjukas mänskliga behov och samtidigt mot personalens rättmätiga krav på både

trivsel och effektivitet i sitt arbete, för att nu ta ett konkret exempel.

Arkitekturen är alltså mångfacetterad och komplex. Personligen tycker jag att det är just detta som gör den så intressant. Den innefattar inte bara estetiska värden utan även mänskliga, samhällsliga och historiska. Men detta betyder också att man kan skriva om den, värdera och diskutera den på en mängd olika sätt.

Många har konstaterat att arkitekturen under efterkrigstiden spelat en alltför blygsam roll i det offentliga samtalet och i den kontinuerliga kulturbevakningen. Det finns många skäl till att det varit så. Till en del beror det på den starka specialiseringen i vår samhälle och på traditioner inom de media där det offentliga samtalet förs. Men en grundläggande orsak ligger enligt min mening i den allmänbildning som förmedlas i skolan och där arkitekturen och stadsbyg-

gandets historia totalt har försumrats. Denna bristande kunskap har gjort generationer av i övrigt belästa människor tämligen blinda för den miljö, där de tillbringar det mesta av sin vakna tid.

Jag menar naturligtvis inte att man måste ha en massa specialkunskaper för att uppleva en miljö. Men jag menar att kunskap ofta berikar upplevelsen, och framför allt skärper uppmärksamheten. I de flesta fall har ingen lärare under hela skoltiden lyft pekfingret mot en fasad och sagt: Ser ni fönstren? De där med sex rutor som man använde på 20-talet. Eller: titta på porten, med de båda kolonnerna vid sidan. Och räcket därborta, där smidet slingrar sig som växter.

Kända författare och konstnärer har vi lärt oss namnen på under skoltiden, men ingen enda arkitekt. Ändå bjuder staden själv på så oändligt rika pedagogiska möjligheter. Husen finns där i vår vardag som välbekanta vittnesbörd från historiens olika skeden. De berättar om människors livsvillkor, om sociala och ekonomiska förhållanden. Precis som rokokostolarnas krusiduller ger de visuellt påtagliga bilder av tidsepoker, som gör andra fakta lättare att fästa i minnet.

Den som börjat titta på hus fortsätter. Men alltför få har fått upp ögonen för det som finns längs gatorna i vår vanliga vardagsmiljöer. Däri ligger en viktig orsak till varför diskussionen om arkitektur är så pass svag. Ja, jag tror till och med att det kan förklara varför svenska stadskärnor så relativt lättvindigt kunde skövlas på kulturhistoriska värden under efterkrigstidens rivningsvågor. Alltför få såg vad som skedde.

Men det finns också fler förklaringar till att arkitekturdebatten varit så relativt lite förekommande. En är att samhället blivit så uppdelat och specialiserat. Vid sekelskiftet fanns mer av helhetssyn. Det fanns en strävan att gjuta samman konst, arkitektur, inredning, och stadsbyggnad. Många konstnärligt verksamma personer rörde sig mellan kategorierna. Inom kulturlivet och i kulturdebatten var arkitekturen en självklar angelägenhet. Den betraktades helt naturligt som ett kulturuttryck och diskuterades som sådant.

Arkitekturens avdrift från övriga konstområden började med funktionalismen, och tyvärr hade arkitekterna själva en stor del av skulden till det. I början av 30-talet var det viktigt för dem att hävda sin tekniska kompetens för att inte förlora mark gentemot ingenjörerna. Arkitekten blev tekniker, och eftersom arkitekturen nu också av ideologiska skäl enbart skulle behandlas som en nytthet, bestämd av rationella hänsyn, mönstrades den rent estetiska debatten ut. Det var en självpåtagen puritanism, som gjorde det nära nog förbjudet att tala om arkitektur i konstnärliga termer. Än idag hänger den inställningen kvar.

När arkitekter på sedvanligt sätt presenterar egna verk, t. ex. i svenska tidskriften *Arkitektur*, sker det regelmässigt på ett opersonligt och osensuellt sätt. Det är tal om konstruktioner och byggnadsmaterial, inte om former och upplevelser. Vanligen är texterna invaderade av byråkratiskt språkbruk, som suddar ut det konkreta och höjer upp det abstrakta. Många arkitekter skriver helst i passiv form: "Byggnaden placeras". Man förlorar då känslan av att någon person med sin vilja, känsla, fantasi, placerat den just där den ligger. Ja, vad värre är, genom det abstrakta, avpersonifierade sättet att skriva förlorar man också kontakten med själva huset, med träden, utsikten och platsen. Vem kan se framför sig "en byggnad som är belägen intill en sluttande struktur"? Talar man om ett rött hus, som står i en backe med ängsblommor, blir bilden tydligare. Ju mer konkreta detaljer desto tydligare växer bilden fram på näthinnan, desto mer kontakt får man med verkligheten och desto mer kan man känna den med sina sinnen. Därför är ett rakt och konkret språk mer exakt än ett abstrakt.

Arkitektyrkets teknifiering och senare byråkratisering har fjärrmat det från den humanistiska sfär där det vid sekelskiftet hade sin hemvist. Det får man nog också se som en viktig förklaring till att arkitekturkritiken haft en så liten roll i den offentliga kulturdebatten. Inte ens arkitekterna själva har sett sin verksamhet som ett kulturuttryck. Deras egen yrkesdebatt

har inte haft den inriktningen. Det är tyvärr inte bara folk i gemen som saknar kunskap om arkitektur och arkitekturhistoria. Även arkitekter har ofta en mycket bristfällig kunskap om arkitekturens historia.

Arkitektutbildningen har varit tekniskt inriktad. I decennier lyckades man nästan bortse från att arkitekten alls hade någon historia. Tills helt nyligen fanns i landet bara en enda professur i arkitekturhistoria vid de tre tekniska högskolorna i Sverige. (Nu finns två genom den nyligen inrättade professuren vid KTH, men fortfarande saknas motsvarande tjänst i Lund.) Men varje nytt hus som byggs i en stad är ju i grunden också en pusselbit som ska fogas in i ett rikt arkitektur- och kulturhistoriskt sammanhang. Arkitekterna arbetar i praktiken för det mesta på historisk mark.

Arkitekturkyrket har alltså sedan 30-talet lösgjort sig från det kultursammanhang i vilket det tidigare hade en plats. Det har skett genom att både den estetiska diskussionen och den kulturhistoriska dimensionen skurits bort. Och klyftan har sedan förstärkts av specialisering och ett byråkratiskt yrkesspråk, som knappast kan engagera någon utanför det egna skräat.

Inte heller är det konstigt om kulturredaktionerna skickar tillbaka dylika inlägg. Men det finns också i deras egen uppbyggnad en förklaring till att bevakningen av arkitekturfrågor betraktas som försumbar. Kulturen definieras av tradition som litteratur och konst i nämnd ordning, samt en restpost bestående av historia, filosofi, idédebatt med mera. Det är där arkitekten kommer in, om den alls gör det. Fast anställda kritiker förekommer bara inom de två första områdena. Det är alltså dessa områden som har kunniga företrädare, vilka är fast integrerade i redaktionskretsen. I övrigt kommer bedömningarna att falla tillbaka på den allmänbildning, som redaktionen i sin helhet förfogar över.

I Sverige har dock några tidningar i varierande omfattning fast anställda journalister utanför kulturredaktionerna som skriver om arkitektur och stadsmiljö. De kan i vissa fall

(som *DN* och *Sv D*) bjuda på en mycket rik rapportering kring ämnet, vilket innebär att läsarna knappast är oinformerade om vad som byggs eller vad som diskuteras inom arkitektkretsar. Som regel är dock förhållandet det motsatta, dvs. att arkitekten inte heller bevakas journalistiskt inom ramen för tidningarnas nyhetsrapportering, än mindre kommenteras på ledarsidor som angelägna lokala frågor. Knappast ens som förströelseläsning förekommer några omdömen eller åsikter om vad som byggs mitt framför ögonen på de flesta av lokaltidningens läsare.

Den största försummelsen är väl televisionen skyldig till. Det medium som skulle kunna ge den mest inträngande skildringen av hus och miljöer har tyvärr ännu inte i någon större utsträckning upptäckt dessa möjligheter, i varje fall inte i Sverige. Undantag finns dock, som Katarina Dunérs oerhört genomarbetade programserier kring arkitektur- och designhistoria. Intressanta är också de fina inslagen under rubriken "Kulturmärkt" i TV 1, som gett en aning om mediets möjligheter. Och slutligen har Anders Wahlgrens två program om stadsmiljöns skövlingar visat vilket starkt gensvar den typen av program faktiskt kan ha i Sverige, när TV någon gång kommer sig för med att göra dem. De bidrar i hög grad till att öppna ögonen på människor och vitalisera arkitekturdebatten.

Så finns ju arkitekturtidskrifterna. De är naturligtvis en självklar plattform för den yrkesmässiga debatten, men har också en viss potential som allmänna kulturtidskrifter. Det beror på om de lyckas överbrygga den isolering som jag tidigare nämnt.

Jag har själv varit anställd vid tidskriften *Arkitektur* och har tio års erfarenhet som redaktör där. Det är ett arbete där man direkt konfronteras med det byråkratspråk som frodas inom yrkeskåren. Men det finns också andra problem när det gäller att få till stånd en kritisk arkitekturbevakning. Arkitekter är beroende av uppdragsgivare, och har därför helt naturligt svårt för att gå ut i en offentlig kritik av dessa. Det kan alltså vara svårt för en redaktion att få en bra debatt i känsliga frågor, där många helst inte

vill tala klarspråk. Det är heller inte lätt att få arkitekter att offentligt kritisera kollegors verk, vilket i och för sig är högst förståeligt. Men det hindrar tyvärr ofta en rak och tydlig kritisk debatt. De tidskrifter som direkt eller indirekt ägs av en arkitektorganisation har dessutom ett starkt tryck på sig att inte motverka yrkeskårens intressen. Arkitekturtidskrifternas starka hemhörighet i arkitektkretsen innebär därför en begränsning, även om redaktionerna strävar efter att upphäva den.

Därför är jag övertygad om att andra kulturtidskrifter av olika slag skulle kunna spela en viktig vitaliserande roll. Där skulle man kunna ta upp arkitektur till debatt utifrån helt andra utgångspunkter och med en skarpare udd mot såväl kårintressen som ekonomiska krafter inom hela byggsektorn. Här kunde finnas mycket att skriva om som gäller vår byggda verklighet. Polemiskt kritiskt eller berömande, men i varje fall med ett engagemang för själva saken. Men tyvärr är sådant mycket sällan förekommande.

Hur ska då den mer yrkesmässiga kritiken bedrivas och hur ska kritikern förhålla sig? Jag vill inte ge mig på att formulera några recept på kritikens innehåll. Det skulle kännas förmätet. Däremot kan jag efter mina dryga 20 år i branschen kanske formulera några erfarenheter och diskutera vissa värdekriterier samt rent etiska hållningsfrågor.

Kritikern måste givetvis vara fri från bindningar – välorienterad men opåverkad. Personligen går jag nog helst anonymt runt på en utställning eller i en byggnad jag ska kommentera, i stället för att bli visad. Det är viktigt att ställa sig i den vanlige besökarens situation, att direkt konfronteras med det man ska se, innan man får det filtrerat genom någon annans ögon och kunskaper. Först när man har sina intryck klara, är guidningen viktig, då kan man få svar på frågor man ställt sig. Däremot ska givetvis recensenten vara påläst i ämnet och själv ha kunskaper från annat håll för att kunna analysera och diskutera det hon eller han ser.

Kritikern bör nog helst vara en dubbelnatur. Å ena sidan något av en enstöring med omutligt

oberoende och väl utvecklad allergi mot opportunism. Det är viktigt att stå utanför alla kottier, både inom arkitektkåren och inom kulturetablissemangen. Å andra sidan måste kritikern ha ett väl utbyggt kontaktnät inom olika delar av bygg- och planeringsapparaten, bland arkitekter som verkar på olika arkitektkontor eller inom kommunal och statlig tjänst. "Läckor" inifrån om sakernas tillstånd på olika håll, kan höra till den mest angelägna informationen att föra ut.

De största fallgroparna ligger i risken för att fastna i en lojalitet till yrkeskåren som sådan, ty det är ett hot mot det kritiska uppdraget. Kritikern måste för att vara trovärdig, vara lojal med *saken*, med arkitekturen och dess brukare. Med sin strävan att efter eget förstånd bidra till arkitekturens – eller om man så vill byggnadskonstens – utveckling och förbättring. Däri måste man föra en ständig dialog med sig själv, ty det där är inte alltid så lätt som det låter. De hus man skäller ut har alltid någon eller några upphovsmän, som säkert lagt ner stor möda och kanske möjligen också sin själ i dem. Det vet man. Men man vet också att om man alltid bugar, har bugningen inte längre någon innebörd. Berömmet blir bara en artig gest, medan den som på sakliga grunder kan vara hård i sin kritik också har en annan trovärdighet i sina positiva omdömen. Kritikern kan aldrig räkna med att vara älskad i alla kretsar, eller dansa på allas bröllop som det heter. Detta är en regel i all kritikerverksamhet.

Men när det gäller arkitekturen har saken också ytterligare en aspekt. Skillnaden mellan arkitektur och poesi, har någon sagt, är att ingen behöver bo i en dålig dikt. Om någon skriver illa eller målar en tavla som inte är särskilt bra, drabbar det inte någon annan. En arkitekt som ritat ett dåligt bostadsområde har däremot skapat någonting som människor måste leva med i många decennier. Kritik mot den arkitektens arbete är därför också en akt av lojalitet mot dessa okända människor, som saknar makt att själva påverka saken. Det är dessutom en väg att sätta tummen i ögat på det bostadsföretag

som byggt det, för att få detta att höja sina ambitioner. Att buga för det dåliga blir i det perspektivet ett svek.

Arkitekturen skiljer sig från konsten genom tidsdimensionen, genom dess karaktär av permanens. Den ska finnas under lång tid, den ska vara brukbar, den ska tjäna människors praktiska och estetiska behov under skilda tidsperioder. Detta faktum måste också påverka kritikerns syn på den och de värdekriterier som man tillämpar när man ska bedöma hus och stadsmiljöer.

God arkitektur ska naturligtvis gärna kännas fräsch och ny, den ska ha spänst och vitalitet, men den måste också alltid bedömas efter hur den verkar i ett längre tidsperspektiv. (Om det inte gäller ett mer tillfälligt arrangemang, som en utställning till exempel, vilket är en helt annan sak.) Det som byggs för människor ska ha en tjänande funktion.

Detta skulle kunna verka mot en stark konservatism inom arkitekturen, men så är det inte i praktiken. Det som är nytt och sökande kan många gånger bättre svara mot kraven än gamla slentrianlösningar. Det är bara fråga om att ytterligare dimensioner och särskilda kvaliteter måste finnas med när man bedömer arkitektur jämfört med andra konstformer. Däremot bör naturligtvis kritikerns alla alarmklockor ringa inför det spektakulära, det som uppenbart är format med sikte på sitt rent massmediala värde.

I stället måste man skärpa känsligheten för det till synes självklara. Ett hus som man vid första anblicken kanske inte ens lägger märke till kan vid närmare påseende visa sig vara ett unikt mästerverk. Harmoniskt och väl inplacerat i sin omgivning, med en planlösning som är praktiskt funktionell, färger och material som ger en underbar lyster och förmedlar ljuset in genom rummen, utsikter och genomblickar som knyter samman rummens inre och utsiktens vackraste vyer. Ja, ett till synes oansenligt hus kan vara en genial syntes av arkitektoniska kvaliteter som det krävts oändlig möda och stor yrkesmässig erfarenhet för att åstadkomma. Genom att värdena ligger just i att ge ständigt

ny tillfredsställelse varje dag under en lång tidsrymd, uppenbaras de kanske inte omedelbart. Det är inte ens sannolikt att man överhuvudtaget kan upptäcka dem på en färgbild i en glättad arkitekturtidskrift.

Arkitektonisk kvalitet har naturligtvis inte heller någon direkt koppling till den ena eller andra stilen. I dag är alla stilar gångbara. Personligen har jag aldrig kunnat bestämma mig för om jag är klassicist eller modernist, eller kanske föredrar en mer organisk arkitektur. Jag har lärt mig att betrakta det som en rätt fruktbar vacklan. Ja, jag tror faktiskt att den är nödvändig för en kritiker. Det är ju inte stilen som sådan vilken avgör verkets kvalitet. Det finns bra och dåliga hus i alla stilar. Däremot ska villigt erkännas att postmodernismens första år kantades av många dåliga stilövningar, som hos mig inledningsvis skapade en skepsis. Därtill kom den uppåtgående spekulationsspiralen med dess betoning av rena reklamvärden, som gjorde en kritisk hållning ganska självklar. Men bilden nyanserades rätt snart. En mognare formvilja och större kunskap om de historiska förebilder som postmodernismen bygger på, gav snart en del intressantare resultat. Enskilda prestationer av mästarklass bröt också ny mark i verklig mening. Å andra sidan gav den utpräglade spekulationskarusellen, de upptrissade byggpriserna och entreprenörernas hårdare grepp upphov till ett brett spektrum av verkligt usel arkitektur. 80-talet visade hur viktigt det är att hålla distansen till den egna tidens fällor, att inte ryckas med i en rådande tidsanda, som det finns starka skäl att ifrågasätta. Man måste ha egna värderingsgrunder som kan tjäna som spärr mot opportunismen. I det avseendet bör 80-talet vara en rejäl läxa att tänka över för alla som sysslar med någon form av kritikerverksamhet.

Det var ett decennium som också visade att arkitekturkritikerns ansvar sträcker sig långt utöver en rent flanörmässig betraktelse över enskilda hus. Han eller hon måste ha en mycket vidare överblick. Kritiken måste befatta sig med byggandets förutsättningar och samhällets planering i stort, städernas långsiktiga omvandling

och infrastrukturens uppbyggnad. 80-talet var inte bara en period av sanslös byggspekulation och kontorsexploatering byggd på en föreställning om ständig värdestegring, som varje människa med litet sunt förnuft kunde se var ohållbar. Det var också en tid då många av de nya kontorshusen växte fram vid stora motorleder runt städerna och därmed etablerade ett nytt stadsbyggnadsmonster med stora konsekvenser för framtiden. Svenska städer omvandlades till utbredda agglomerat av bebyggelse med massbilismen som förutsättning, ett mönster som blir alltmer problematiskt. Under det tidiga 90-talet planeras nu för att ytterligare gjuta fast detta mönster i betong genom en exempellös satsning på nya motorleder: Öresundsbron med dess tillhörande motorledsprojekt i Malmö och det s. k. Dennispaketet i Stockholm.

Idag behövs en ansvarig arkitekturjournalistik lika väl som arkitekturkritik. En journalistisk bevakning av arkitektur i flera tidningar gör allmänheten mer förtrogen med vad som byggs och hur det ser ut, vilket i sin tur är den bästa förutsättningen för att vi i framtiden både ska få en bättre arkitektur och en vaknare debatt om den. Mycket finns att göra i lokaltidningar och olika kulturtidskrifter. Mest nyskapande tror jag det vore med program i TV, där man diskuterar det som byggs och ska byggas utifrån alla möjliga synpunkter, inte minst städernas historiska kvaliteter. Där finns en ofantlig pedagogisk uppgift.

Just den pedagogiska uppgiften är kanske den allra viktigaste när man arbetar i media med stor spridning. Jag har själv också lång er-

fareshet av att skriva arkitekturkritik i en dagstidning och kan jämföra med situationen i en facktidskrift. Skillnaden är stor. I en dagstidning kan man aldrig förutsätta att läsaren vet något om arkitekturen eller överhuvudtaget är intresserad av den från början. Man måste själv intressera honom eller henne från artikelns första rad och hålla kvar intresset till den sista, samt i förbigående däremellan förmedla den kunskap som är nödvändig för att följa resonemanget. Därför måste man naturligtvis skriva så att saken angår vanliga människor och inte bara arkitekter. Det är inte läsaren som ska anstränga sig för att förstå vad skribenten menar, den som skriver måste jobba för att texten ska bli begriplig.

Vilka frågor inom arkitekturens väldiga fält som kan ha en naturlig hemvist i den allmänna kulturdebatten kan man givetvis diskutera. Jag har många gånger haft anledning att fundera över saken. För människor utanför yrkeskåren tror jag det har stort intresse att få en bild av den internationella utvecklingen och en kritisk diskussion kring nya tendenser, liksom kring det som byggs i landet. Uppmärksamhet på det aktuella är given. Men det historiska perspektivet är minst lika viktigt. Våra städer är levande kulturhistoria, nytt fogas ständigt till gammalt. Men historien tolkas också hela tiden om på nya sätt. Vår bild av det förflutna förändras med nya böcker, ny forskning som kastar ett annorlunda ljus över vad vi tidigare lärt. Den historiska kunskapen är ett fundament för att se, tolka och förstå det som händer idag.

Eva Eriksson, arkitekturskribent och -historiker, verksam vid Stockholms universitet.